

**ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА ФЕМИНИСТКИТЕ ДВИЖЕНИЯ
ВЪВ ФЕДЕРАЛНА РЕПУБЛИКА ГЕРМАНИЯ И
ГЕРМАНСКАТА ДЕМОКРАТИЧНА РЕПУБЛИКА, 1968 – 1980 г.**

Атанаска Милотинова

докторант към катедра “Нова и съвременна история”

Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: В настоящото изследване се анализират ключови понятия като джендър, изследвания на пола, изследвания на жените и феминизъм, взаимодействието между тях и се поставя фокус върху феминистките теории във Федерална република Германия (ФРГ) и Германската демократична република (ГДР). Изследването обръща специално внимание на обществените, икономическите и политическите условия в двете държави, които имат значително влияние върху развитието на феминизма в Източна и Западна Германия. В рамките на разработката са използвани емпирични и теоретични методи, които биха могли да разширят познанията за женските движения и влиянието на социалната, икономическа и политическа динамика върху тях. Резултатите от изследването биха помогнали за по-доброто и правилно разбиране на ключовите понятия и тяхното приложение, а анализът на развитие на феминистките движения помага за по-доброто разбиране на историческия контекст на съвременния германски феминизъм и неговото влияние върху живота на германските жени в двете Германия през 80-те години на ХХ в.

Ключови думи: джендър, феминизъм, феминистка теория, изследвания на жените, икономическа динамика, политическа динамика

Atanaska Milotinoва –

PhD student at the Department of Modern and Contemporary History, Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Emergence and Development of Feminist Movements in the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic (1968 – 1980)

Abstract: The present study analyzes key concepts such as gender, gender studies, women's studies and feminism, the interaction between them, and focuses on feminist theories in the Federal Republic of Germany (FRG) and the German Democratic Republic (GDR). The research places particular emphasis on the social, economic, and political conditions in both states, which had a significant impact on the development of feminism in East and West Germany. Empirical and theoretical methods were used, which could expand the knowledge of women's movements and the influence of social, economic, and political dynamics on them. The results of the study would help to better and correctly understand the key concepts and their application, while the analysis of the development of feminist movements helps to better understand the historical context of modern German feminism and its influence on the lives of German women in both states during the 1980s.

Keywords: gender, feminism, feminist theory, women studies, economic dynamics, political dynamics

В годините между 1968-1980 г. Федерална република Германия и Германската демократична република са изправени пред ключов момент от своето историческо развитие. Съпътствани от социални, икономически и политически сътресения и промени, в този период се развиват и феминистките движения, които играят важна роля във формирането на новия облик и статут на жената в обществото. Настоящото изследване разглежда събитията и социалните промени от посочения период, които оказват влияние за развитието на женските движения и издигането на въпроси за равното третиране на жените в различните области.

В изследването се поставя фокус върху Федерална република Германия, анализират се социалните движения от 1968 г., тяхното влияние върху обществото на Западна Германия и проследяват развитието им до 1980 г. Изборът на хронологичната рамка е обусловен от социалните трансформации, оказали силно влияние върху *политическия ход на историята* (Klimke, M., Scharloth, J., 2008: 1), както и значимите културни промени, които трансформират динамиката на обществото. Разгледани са политическите и социалните фактори – изразеното недоволство от университетските структури, несъгласието срещу формирането на *Голямата коалиция*, появата на хипи културата, борбата срещу насилието, Виетнамската война и несъгласието с външната политика на САЩ. Разгледано е също как тези събития влияят върху формирането на т.нар. Втора феминистка вълна и помагат на феминистките да привлекат вниманието на обществото към собствените си проблеми и искания. В работата са споменати и основните феминистки течения – либерален, радикален и марксистки феминизъм, като акцент е поставен върху последния като общ за двете Германия, заради неговия обединяващ характер, а именно разглеждането на половата дискриминация като продукт на икономическата система и патриархалните структури, които поставят жените в икономическо и социално потисничество. Разгледан е също и историческият контекст на 70-те години в двете държави, появата на феминисткото движение в Германската демократична република, в резултат от икономически и социални фактори. Основните използвани източници са трудът на Мери Фулбрук (Fulbrook 2002), който разглежда Източна и Западна Германия в еднаква дълбочина и анализира подробно политическите, социални и икономически аспекти на двете германски общества, Еленор Турк (Turk 1999), която представя историческото развитие на Германия от древността до съвременното, като основен акцент е поставен в историята на Германия след Втората световна война, и предлага актуална и съвременна информация за Федерална република

Германия. За разглеждането на феминизма в двете Германия са използвани книгата на Катарина Карчер (Karcher 2017), в която авторката разглежда и анализира различните стратегии, използвани от феминистките групи в периода между 1968-1990 г., както и трудовете на Ван Госе (Gosse 2005), Мартин Климке и Йоахим Шарлот (Klimke, M. Scharloth, J. 2008) и Нора Фарик (Farik 2008), чиито изследвания са фокусирани върху периода на студентските протестни движения от 1968 г. и представят ценен анализ на динамиката на последвалите промени, влиянието на студентските движения върху обществата в Западна и Източна Европа и влиянието им върху появата на Втората феминистка вълна. Използваните източници имат важно значение за анализа на посочения период и за по-дълбокото разбиране на феминистките движения в Западна и Източна Германия.

През 1968 г. настъпват фундаментални промени в обществата в Съединените щати и Европа. Именно в този период се зараждат редица интензивни протестни движения, обхващащи различни социални, икономически, политически и културни аспекти. Те формират нова протестна култура и водят до *драматичното преобръщане на политическия ред* (Farik 2008: 7). Тези процеси допринасят за развитието и възхода на масовото женско движение, известно още като Втора феминистка вълна¹ (Gosse 2005: 114).

Протестните идеи, родени в САЩ, бързо достигат до Стария континент. В разделена Европа активистите играят роля на катализатор за промени. На изток от Желязната завеса, студентите отправят критика към бюрокрацията, партийната олигархия и ограниченията и липсата на свобода, настоявайки за обръщане към истинския социализъм (Klimke, Scharloth 2008: 1). По подобен начин, в Западните демократични държави, студентските активисти се обединяват от идеологическото прибягване към марксизма (Farik 2008: 7) и отправят обвинения към капитализма за възхода на технократични и авторитарни структури (Klimke, Scharloth 2008: 1). За Федерална република Германия протестните движения отбелязват и момента, в който обществата се разделят на две (Klimke, Scharloth 2008: vii). От едната страна стои старият ред, традиционните структури и ценности, а от друга – младите активисти, изразяващи несъгласие с консервативните ценности, нагласи и поведение (Karcher 2017: 3). Освен това, в много демократични държави, включително Западна Германия, се появяват нови движения, известни като *Новата левица*, които спрямо различния политически, социален, икономически и исторически контекст се различават, но всички споделят

---

¹ Първата феминистка вълна започва края на XIX - началото на XX в. и се характеризира със суфражетското движение и борбата за равни изборни права на жените.

загриженост за по-демократично участие в управлението, отхвърляне на ортодоксалния марксизъм, антикомунизъм и недоволството от Студената война, материализма и апатията в обществото (Karcher 2017: 3). В Западна Германия Новата левица намира общи точки с движенията във Франция, Великобритания и САЩ, но поради фашистката си история и геополитическо положение в Студената война, социалният контекст, в който се развива има отличителен характер (Karcher 2017: 3).

Студентското и протестното движение в Западна Германия се формират като форма на бунт на следвоенното поколение срещу властта на този управляващ елит (Karcher 2017: 3). Протестните движения не са еднообразно явление, а неговите последици имат различни форми – хипита и пацифисти, маоистки и троцкистки групи, граждански групи за действие, феминистки проекти. Тези движения се обединяват от идеологическото прибягване към марксизма (Farik 2008: 7) и обвиненията отправени към капитализма за възхода на технократични и авторитарни структури (Klimke, Scharloth 2008: 1).

В края на 60-те години, в Западна Германия се наблюдава икономическа рецесия, увеличаване на безработицата, което от своя страна води до вълна от недоволство, социални напрежения и отправяне на критика към властите. Друга важна характеристика на периода е появата на нова младежка култура и разширяване на висшето образование. Поради липсата на *numerus clausus*, които да ограничават броя студенти и техния достъп до университетите, висшите училища бързо се препълват и не могат да отговорят адекватно на нуждите на студентите (Fulbrook 2002: 227). В резултат през 1966 г. студентите излизат на протест срещу препълнените аудитории и остарелите методи на преподаване (Fink, Grasset., Jenker 1998: 324). От политическа гледна точка няколко фактора обединяват западногерманските младежи. На първо място, това е противопоставянето на решението на Социалдемократическата партия да влезе в *Голямата коалиция* с Християндемократическия съюз. Членовете на Социалистическия немски студентски съюз (*Sozialistischer Deutscher Studentenbund*), както и други леви групи, са призовани от лидерите на левицата да създадат извънпарламентарна опозиция, като по този начин изразяват своето недоволство и желание за по-широко представителство и влияние в политическия процес (Fink, Grasset, Jenker 1998: 324). Следващото събитие, което обединява западногерманските младежи е Виетнамската война, която се превръща в сериозен проблем както за американската младеж, така и за младите германци по няколко причини – от една страна, в този период сред младите се заражда хипи културата, която най-общо може да бъде характеризирана със слогана

Правете любов, а не война (Make love, not war) и като част от тази нова контракултура, западногерманските младежи са силно ангажирани с борбата срещу насилието и войната, дискусиите за мир, свобода и равенство. От друга страна, войната във Виетнам предизвиква голямо обществено недоволство в Западния свят, което ангажира младите с политически въпроси и включването им в протести срещу войната, където изразяват своето несъгласие с политиката на САЩ. Тези фактори създават благоприятна почва за зараждането на редица социални движения и протести, които достигат своя връх на 2 юни 1967 г., когато по време на демонстрации в Западен Берлин, във връзка с визитата на персийския шах, 26-годишният студент Бено Онесборг е прострелян и убит. Това събитие успява да обедини студентите от цялата страна срещу Аксел Шпрингер – западногермански медиен магнат, който притежава около 80% от всекидневниците. Той твърди, че именно провокативното поведение на студентите води до смъртта на Онесборг (Fulbrook 2002: 228). Студентите, от своя страна, обвиняват Шпрингер в очернянето на протестите чрез негативното и погрешното им представяне в медиите. Междувременно западногерманското общество се превръща в силно поляризирано между материалистичното дясно ориентирано старо поколение, живяло в периода на Третия Райх, преживяло тежките времена на терор и лишения на националсоциализма и Втората световна война. Възпитавани в напълно различен социален и културен контекст, във времена на тежки репресии и силна пропаганда, техните ценности, възгледи и мироглед се различават от тези на формираната се през 60-те години младежка култура. Характерно за нея е, че нейните представители – младите западногерманци, са отгледани и възпитани в условия на социални промени и бурни политически събития. Западногерманските младежи приемат по-либералните леви идеи и се превръщат в агенти на промяната, поставяйки сериозни предизвикателства пред нагласите и ценностите на своите родители.

Друга важна характеристика на периода, резултат от социалните и политически напрежения, е връщането на марксизма в интелектуалните среди. Обръщането към марксистките идеи може да бъде тълкувано като опит за анализ на случващите се обществени промени. В този контекст през 70-те години се наблюдава и връщане към Франкфуртската школа, позната още като Критическата теория. Основана още във Ваймарската република през 1923 г. като Институт за социални изследвания, тя има особено важна роля във възприемането и разбирането на социалните промени от 70-те години, тъй като нейните идеи поставят акцент върху връзката между идеологията и социалната среда.

Франкфуртската школа се свързва с имената на немско-еврейските учени, социолози и философи Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно и Херберт Маркузе, известни най-вече с критичния си поглед към капиталистическото общество и масовата култура. Първоначално Критическата теория се оформя като лява версия на нейната *немска идентичност* – т.е. като изрично марксистко изследване на *съвременния психически състав на хората в различни социални и културни групи* (Buhle 1998: 286). Школата е изградена върху социалната критика, а нейните идеи и анализи имат значително влияние върху области като философията, социологията, историята, икономиката, дори естетиката. Тя предоставя нови гледни точки за настоящето, а моделът ѝ на социална, дори радикална критика са успешно включени в процеса на *помиряване* с нацисткото германско минало (Rigby, Hesse-Beinssen 1996: 3). От друга страна, този интердисциплинарен подход предлага безкрайни възможности за тълкуване, включително в области като политиката, културата и икономиката.

В контекста на студентските движения и желанията за промени от края на 60-те и началото на 70-те години в Западна Германия, друго социално движение намира своето място като обществено значимо – феминизмът. То се развива като реакция срещу стереотипните и традиционни джендърни роли и отразява желанието на обществото за промяна, насочвайки вниманието към несправедливостите, пред които жените са изправени. Ключова роля във формирането на интелектуалната рамка, върху която е изградено женското движение, играят идеите, заложи в във Франкфуртската школа. В трудовете на Маркузе могат да бъдат открити различни интерпретации за традиционните полови роли и стереотипи, за това как обществото създава условия за експлоатация и подчинение, базирайки се на социалния статус. Той поставя акцент върху връзките между пола, капитализма и социалните отношения, отправя сериозни критики към патриархалната система, което от своя страна води до разглеждането на половите роли като важен аспект на класовата борба и признаване важността на женското освобождение. Маркузе вижда феминизма като движение с *отворено сърце, надежда, уязвимост и въображение*, и вярва че женското движение би променило *мъжествената радикална политика* и ще внесе революционни идеи (Brown 2006: 1). По този начин той подчертава значението на феминизма като социално движение за борба с джендърните несправедливости, като част от по-голямата борба за освобождаване от различните форми на дискриминация и социални неравенства. В трудовете си той отправя също критики към развитието на разума и рационалността в капиталистическото общество. Наричайки това *нееманципираща реалност*,

представителите на тази школа виждат тези процеси като потискащи свободата и индивидуалността на индивидите, което засилва социалните и икономически неравенства (Rigby, Hesse-Beinssen 1996: 3-8). Така взаимодействието между интелектуалните приноси на Критическата теория и феминисткото движение оформя солидна основа за разбирането на важността от социално равенство и създава интелектуалната среда, в която проблемите могат да бъдат разпознати и решени. Използвайки критичния подход на Франкфуртската школа, западногерманското женско движение успява да насочи вниманието на обществото към джендърните неравенства и допринася за осъзнаването им не като изолирани проблеми, а като тясно свързани със социалните и икономически въпроси. Но макар Критическата теория да отразява желанието за промяна и подобрене на обществото и да подчертава важността от осъзнаване на социалните неравенства и борбата за социална справедливост и равнопоставяне, идеите на нейните основатели не вземат предвид всички аспекти на половото неравенство и джендърната проблематика като цяло, а са концентрирани единствено върху обществените структури и икономическите отношения. Въпреки това, през 70-те години, когато феминизмът придобива все по-широка популярност и влияние сред западногерманското общество, идеите, заложи в Критическата теория са преоткрити и допълнени с разглеждането на културните и социални фактори и характеристики на половата идентичност. През 1976 г. немската феминистка и историчка – Карин Хаузен, публикува есето си *Die Polarisierung der „Geschlechtscharaktere“ – eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben* (Поляризация на “половите характери” – отражение на дисоциацията на работата и семейния живот), в което разглежда половото разделение като причина за негативните последици за жените, а именно – влошаване на социалния им статус. В исторически контекст Хаузен разглежда взаимодействието между половете в сферите работа и семейство, и развитието на половото разделение. Авторката подчертава неравенството между мъжете и жените в професионалната сфера, разглеждайки и сравнявайки различни исторически периоди. Анализът ѝ разглежда примери от предмодерна Европа, когато идентичността на мъжете и жените се определя от социалната им позиция. Проследявайки тези примери тя стига до извода, че в този период работата на жените е не по-малко важна от тази на мъжете, тъй като според нея домакинството или фермата не могат да оцелеят без женска помощ (Rigby, Hesse-Beinssen 1996: 8-9). За да подкрепи твърдението си, Хаузен цитира Йохан Зедлер, който твърди, че духът на жената, нейните самосъзнание и природа *блестят, за да се отличат във всеки свой вид и състояние на*

земята (Conze 1976: 370). Краят на XVIII в. и започналата модернизация обаче водят със себе си редица промени, отразявайки се особено силно върху икономическите и социални структури, което неизбежно води и до промени в семейството. В този период Германия претърпява дълбока промяна в концепцията за семейството като социално поле. Мъжете и жените започват да бъдат разглеждани *чрез общи характеристики* (Conze 1976: 370-374), а не чрез техните задължения, произтичащи от домакинството, което, освен че омаловажава жената, изтласква социалната роля на семейството на заден план. Представителите на женския пол започват да се дефинират от брака и семейството, отричат се техните красота и достойнство, женската идентичност все повече започва да се идентифицира с биологията и физиологията на жените, а именно техните репродуктивни способности, което се превръща и в тяхно основно задължение. Мъжката идентичност, от своя страна, се свързва с мъжката активност, рационалност, разум, поставяйки жената в пълно подчинение. По този начин се *изработват* нови социални позиции на двата пола, а според новата концепция за половите роли идеята за равенство между половете, както в семейството, така и в обществената сфера, би *противоречало на човешките съдби и участие* и би *унищожило достойния семеен живот* (Conze 1976: 370-376).

Есето на Карин Хаузен играе важна роля за развитието на западногерманския феминизъм, тъй като предоставя солидна основа за разбирането на социалното неравенство. Благодарение на представения историческия контекст и разглеждането на различните периоди, може лесно да се обясни връзката между социалните и икономическите промени и как те заедно повлияват за изграждане на джендърните роли на мъжа и жената. И на последно място – отправената критика на автора към промените в социалната и семейна структура, настъпили в периода на модернизацията, помага на съвременните западногермански феминистки да изградят своята интелектуална рамка и да формулират стратегии за постигане на желаната промяна.

Междувременно, на изток от Желязната завеса, в Германската демократична република, равноправието между половете е част от държавната политика и идеология, както и насърчаването на баланса между домашните, социалните и икономически ангажименти на жените. Все пак, не може да се пренебрегне фактът, че интегрирането на жените в икономическия живот е следствие на икономическите нужди на държавата и липсата на работна ръка. И макар старанието на държавната политика да балансира техните задължения, то същевременно ги обременява със социални и културни очаквания за ролята на добра домакиня и майка. Този дуализъм предизвиква поставянето на въпроси, свързани със степента на еманципацията и равноправието, ако изобщо може

да се говори за такива. От една страна, политиката на Германската единна социалистическа партия (ГЕСП) е насочена към насърчаване на работещите жени и осигуряването на специална защита на майките и децата. Като доказателство за това могат да се споменат приетите закони, политики и програми през втората половина на 60-те години, които поставят силен акцент върху помощта за работещите майки – изграждане на детски ясли и градини, напълно субсидирани от държавата, много от които са управлявани от дадено предприятие или фабрика. Приети са също програми за следучилищна грижа, програми за *топъл обяд*, предвиден както за децата, така и за работниците, с което се прави опит да се облекчат традиционните домашни задължения на жената. Предвидени са отпуск по майчинство при бременност и неплатен отпуск без загуба на стаж след раждане на първо дете, и платен годишен отпуск за всяко следващо. Семействата получават и помощи при раждане и месечни надбавки за дете, без значение дали жените са омъжени или не (Herminghouse 1984: 42). Тези политики не само насърчават равенството между половете, но и оказват силна подкрепа на майчинството, признавайки, че основната роля на жените е именно раждането и отглеждането на деца. Чрез предоставяне отпуск по майчинство се признава важността на майката и ѝ се предоставя възможност да се отдаде на грижа за децата си, без обаче това да я лишава от икономическа стабилност или да я лиши от трудови права. Именно тук вероятно се крие и причината за друг важен аспект, който не бива да бъде пропуснат, а именно липсата на официално женско движение до 80-те години на XX в. Разбира се, това може да бъде тълкувано по два начина – от една страна, *успешната* интеграция на жените в различните сфери и постигането равноправие, и от друга – липсата на възможност за изразяване на недоволство и формиране на опозиция.

Разглеждайки първото предположение, все пак трябва да се обърне внимание, че макар в Източна Германия жените да имат активна икономическа роля, то тази роля е ограничена до нископлатени работни позиции и липсата на възможности за професионално издигане (Fulbrook 2002: 192). Така, разглеждайки конкретните условия на труд, се предизвикват въпроси, свързани с реалната степен на еманципацията. От друга страна, разглеждайки второто предположение – липсата на възможност за свободно изразяване на недоволство и формиране на опозиция, е важно да се спомене, че социалистическият режим, установен в ГДР поддържа строг контрол върху обществените организации. Все пак, в рамките на държавата съществува женска организация – *Демократична лига на жените в Германия*, която обаче не може да бъде определена като феминистко движение в смисъла на социално и политическо такова. От

една страна, организацията има за цел да представлява интересите на жените, но от друга – нейната работа е напълно контролирана от държава и се развива единствено в рамките на социалистическата идеология.

Без да се разглежда този проблем подробно, може да се спомене, че в други социалистически държави, в частност България, ситуацията е подобна. След Деветосептемврийския преврат се прекратява дейността на най-голямата българска женска организация – Български женски съюз (БЖС)², а неговата ръководителка – Димитрана Иванова, е арестувана и подложена на репресии (Даскалова 2004: 286). Въпреки подкрепата на Иванова към ОФ, БЖС е разглеждан като потенциална форма на опозиция поради своята популярност и възможност за мобилизация на жените да се противопоставят на режима. Като алтернатива се създава Българският народният женски съюз (БНЖС), който играе ролята на основна масова женска организация. Новата женска организация е изцяло под контрола на партията. И тъй като в основната на партийната политика стои именно идеята за равенство, може да се твърди, че жените вече нямат нужда от феминистко социално движение, което да се бори за техните права. Комунистическото общество предвижда икономическо, социално и политическо равенство за мъже и жени – жените са изкарани от домовете си, предоставен им е равен достъп до образование и професионално развитие, което дава основание на партията да смята, че „женския въпрос“ е решен (Пачаманова 2015: 102). В този контекст може да се каже, че новата женска организация по скоро служи като инструмент, чрез който жените да се подготвят за новите им социални роли (Марчева 2011: 102), но и за мобилизиране на жените в подкрепа на партийната политика.

Връщайки се обратно към ФРГ и ГДР, следва да се отбележи, че през 70-те години и двете Германия претърпяват сериозни социални, политически и културни промени, които, освен че оказват силно влияние върху обществата от двете страни на Берлинската стена, оказват и сериозни последици за развитието на феминизма в двете държави. От една страна, източногерманското общество е изправено пред предизвикателства и промени, свързани с политическата ситуация и социалните противоречия в страната. Този период се характеризира с подобряване отношенията между ГДР и ФРГ (*Остополитика*), което макар и да не носи преки последици върху социалните и джендърни роли, все пак оказва влияние върху живота на жените в Източна Германия. Една от основните цели на Остополитиката е подобряване личните връзки между хората

---

² БЖС е основан 1901 г. като реакция срещу ограниченията, които са наложени на жените в сферата на образованието. Освен борбата за равни образователни възможности, Българският женски съюз се бори и за придобиване на равни граждански и политически права (Даскалова 2004: 202-205).

от Източна и Западна Германия което дава възможност на източногерманските жени да бъдат по-информирани по отношение на социалните и културни аспекти на Запада. Това безспорно оказва влияние и върху стиловете и начините на живот в Източна Германия и съответно до искания за промяна, тъй като жените осъзнават, че еманципацията и равенството означават повече от заетост и икономическа независимост (Kranz 2005: 70). Следва приемането на някои на пръв поглед по-либерални политики, като легализирането на аборта (1972 г.), отразяващо значителен напредък в разбирането и признаването правата на жените върху собственото им тяло и репродуктивни решения. Но въпреки привидно щедрата политика, през втората половина на десетилетието някои проблеми стават все по-очевидни – ниската раждаемост, желанието на жените да работят на пълен работен ден, за да задоволят икономическите нужди на семейството си, искания за промяна в политиката към жените, която е по-скоро политика към майките, а не към жените като жени (Kranz 2005: 70). В резултат, източногерманките са лишени от други свои права – майките на две или повече деца са принудени да работят със съкратено работно време, предоставени са им задължителни допълнителни ваканционни дни всяка година, а всички жени, независимо дали са майки или не, получават допълнителен почивен ден всеки месец, в който трябва да отделят време за домакинска работа³. Това неравнопоставено третиране, освен че увековечава патриархалните традиции, води и до недоволство сред жените (Herminghouse 1984:42). В този период ГЕСП въвежда и законодателство, което ограничава участието на жените в пазара на труда – по-кратък работен ден за майки на две или повече деца, платен болничен отпуск, въведена е *година на бебето* – годишен платен отпуск за първите две деца и 18 месеца за трето, а финансовата подкрепа е предвидена единствено за родители на три или повече деца. Много от жените, които работят в тежката промишленост губят работното си място. Тези строги джендърни роли, определени за жените ги лишават от равното третиране, освен на работното място, то и в семейството. Ролите им на домакиня и майка пречат да развият пълния си потенциал в обществото, което силно засяга тяхното самочувствие и

---

³ Това е така нареченият *Ден за домакинска работа (Der Hausarbeitstag)*, чийто произход датира още от 1891 г. Този ден позволява на служителите да се погрижат за домакинската работа, без да се налага да взимат допълнителен ден за отпуск. През 1943 г. е приета и Заповед за намаляване на работното време за жени, тежко увредени лица и лица с намалена работоспособност (*Anordnung über Arbeitszeitverkürzung für Frauen, Schwerbeschädigte und minderleistungsfähige Personen*), която позволява на жените да се погрижат за семействата и домакинствата си. Според професора по съвременна история – Карола Саксе, този закон представлява по-скоро дисциплинарна мярка, която включва и идеологически аспекти, подчертавайки традиционната роля на жените. След края на Втората световна война мярката не е одобрена от съветските окупационни сили, тъй като в ГДР акцент се поставя върху равното участие на мъжете и жените на пазара на труда. Едва през 1952 г. Денят за домакинска работа отново е въведен в Източна Германия, отнасяйки се единствено до омъжените жени, а от 1977 г. се предоставя и на неомъжени жени, в някои случаи дори и на мъже (Budde 1999: 202-203; *Das Bisschen Haushalt... Der Haushaltstag: Einer für alle?*).

самоуважение. Допълнително за това допринасят и лидерите на ГЕСП, които с действията си демонстрират неуважение към икономическите приноси на жените (Saufley 2005: 11-13). Тази джендърна дискриминация и неравенство, подкрепени от държавата, водят до силно недоволство у жените. Това е ясно илюстрирано в интервю, публикувано през 1977 г., в което респондентката Уте Г. споделя трудностите, пред които се изправя при намирането на работа, преди всичко защото е самотна майка. В интервюто тя изразява още недоволство от задълженията, наложени на нея и сестра ѝ в домакинството, докато братята ѝ имат повече свобода. Уте споделя, че се противопоставя на отредената ѝ от държавата роля на домакиня и се стреми към професионално и личностно развитие, като за целта, заедно с други жени, се включва в доброволчески дейности, което според нея би могло да помогне за промяна в обществото (Saufley 2005: 14-16). Уте не е единичен пример за категоричното отхвърляне на предписаните джендърни роли на жените, но добре илюстрира предпоставките за формирането на активно феминистко движение в Източна Германия в периода на 80-те. Ангажирането на жените в доброволческа работа може да бъде разгледано като алтернатива за тяхната намеса в обществения живот, където могат свободно да изразят своите интереси и умения, и да се стремят към равнопоставеност и преодоляване на социалните ограничения. Това не само поставя предизвикателства пред установените полови роли, но и полага основите за по-нататъшно развитие на феминисткото движение в Германската демократична република.

В периода на 70-те години, западногерманското общество също претърпява процеси на либерализация, за което свидетелстват промените в репродуктивната политика, промяната на традиционните възгледи за сексуалността и свободата на физическото самоопределяне. В политически и икономически план, втората половина на 70-те години се характеризира със силни вълнения и несигурност, породени от икономическата криза, започнала 1973 г. Това от своя страна, води промени в икономическата роля на жената и в семейните отношения. Западният идеал на нуклеарното семейство, с един работещ родител, вече не отговаря на икономическите реалности, пред които са изправени по-голямата част от домакинствата, което налага активното включване на жените на пазара на труда. Все повече популярност набира и идеята за т. нар. *споделено родителство*, в което традиционните джендърни роли се запазват, но все пак, бащата започва да взема по-голямо участие във възпитанието и отглеждането на децата (Roy 2006: 35).

В политически и икономическа план е важно да се отбележат следните неща: през 1974 г., за канцлер на ФРГ е избран Хелмут Шмит, който поема управлението на страната в период, в който световната петролна криза е в разгара си и предизвиква бързо нарастваща инфлация. Решението му да се обърне към ядрената енергия предизвиква редица протести от страна на Зелените. Отново под влиянието на петролната криза производството спада, а безработицата се увеличава (до началото на 80-те години тя е засегнала над 1 млн. души). Наред с това, японската конкуренция по отношение продажби на електроуреди и потребителски стоки расте, а все повече германци излизат на протести и срещу гастарбайтерите – предимно неквалифицирани работници, от Турция, Югославия и Италия, дошли в страната със семействата си, което оказва силен натиск върху училищата и социалните служби. Все пак, Западна Германия успява да устои на бурята, благодарение на гъвкавите си пенсионно-осигурителни схеми и множество социални програми, но въпреки това социалните вълнения продължават и белязват следващото десетилетие (Turk 1999: 159-160). Жените умело използват тези събития като възможност да изразят исканията си и да насочат вниманието на обществеността към проблемите, с които се сблъскват всеки ден. В средата на десетилетието започва отварянето на женски кафенета, издателства и книжарници. В края на 70-те години дори, по примера на Великобритания, са отворени т. нар. *Frauenhäuser* (приюти за жени), предназначение за приютяване на жени, жертви на домашно насилие. Междувременно в този период и Движението за правата на абортите води до увеличаване на участниците и обхвата си (Roy 2006: 31). В края на 70-те, проблемите на жените излизат и на международната сцена. Под външното влияние на Европейската комисия са приети антидискриминационни закони на работното място. Въпреки това жените продължават да бъдат причислявани към т.нар. *Leichtlohngruppen* (леки работни групи) и да получават по-ниско заплащане от мъжете. Тази практика е оспорена от Европейската комисия съгласно чл. 119 от Римския договор, който се отнася до равноправното възнаграждение за равна работа между мъжете и жените и установяване на задължение на държавите членки на ЕИО да гарантират принципа на равно заплащане (Treaty of Rome, adopted on March 25, 1957, Art. 119, p. 33.). През 1979 г. започва процедура срещу Федерална република Германия за нарушаване на договора. В отговор Западна Германия приема Закон за труда, който съответства с разпоредбите на Европейската общност. Законът влиза в сила през 1980 г. и включва разпоредби, отнасящи се до равното заплащане на мъже и жени. Изисква се също представителите на двата пола да бъдат третирани еднакво във всеки един аспект – назначаване,

повишение, уволнение, а в случай на спор работодателят е длъжен да доказва, че липсва дискриминация (Roy 2006: 32).

Междувременно, през 70-те години студентските движения и обхватът им все повече растат, с което се превръщат в значителен фактор в обществената ангажираност, привличайки внимание към социалните, политическите и икономическите проблеми на Западна Германия. Настояването за промени обаче не е единствено в политическите среди, а засяга и джендърни въпроси. В резултат е формирано Новото женско движение (*New Women's Movement*), като част от глобалното феминистко движение. И макар движението да има обединени и всеобхватни цели на жените в Западна Европа, то се различава в зависимост от конкретния политически, културен и исторически контекст на всяка страна, включително и във Федерална република Германия (Clayman 2007).

В хода на 70-те години, Новото женско движение се превръща в масово и мобилизира жените в цялата страна. Централни теми на движението са исканията за промяна в репродуктивната политика, свободното самоопределяне и премахването на Параграф 218 от Наказателния кодекс, който забранява абортите, а наказанието за нелегален аборт е до пет години затвор (Karcher 2017: 30). По примера на френски активистки, през 1971 г. журналистката Алис Шварцер започва провокативна кампания, с която постига голям медиен успех. Шварцер, заедно с още 374 активистки и известни личности, публично заявяват *Wir haben abgetrieben!* (*Направихме аборт!*). През юни 1971 г. в западногерманското списание *Stern* излиза и статия, носеща същото заглавие. ("*Wir haben abgetrieben!*": Als Frauen ihr Schweigen brachen). Само в рамките на няколко седмици хиляди жени в различни градове показват солидарност, разпространяват се листовки, събират се подписи за заличаването на Параграф 218. Последвалата медийна вълна има значителен принос и за възхода на борбата за свобода на физическото самоопределяне. С течение на времето все повече феминистки, но и обикновени жени и домакини се включват към демонстрациите и акциите с имена като *Mein Bauch gehört mir* (*Моят корем ми принадлежи*) (*Zweite Welle Feminismus*: <https://feminismuss.de/glossar/zweite-welle-feminismus/>). Важно е да се отбележи, че в движението участват и мъже, които, поне на теория, одобряват подобна концепция. И макар на практика репродуктивните въпроси и решаването им да остава в по-голямата си част в ръцете на жените, сякаш това, че представителките на нежния пол не са сами в исканията си и получават подкрепа, им дава сили и възможности да продължат с демонстрациите и в крайна сметка към края на 70-те години да постигнат исканията си (*Zweite Welle Feminismus*: <https://feminismuss.de/glossar/zweite-welle-feminismus/>). Освен

това, както вече се спомена, Новото женско движение създава разнообразна мрежа от местни и национални организации, социални центрове, приюти за жени, феминистки издателства, книжарници, списания, и други социални платформи, които създават пространство за срещи, дискусии и организиране на кампании (Karcher 2017: 30-31). Това не само обединява жените около общите им искания и цели, но и създава благоприятна среда за формирането на различни феминистки движения, всяко от които с различни акценти и подходи. Според германската историчка Гизела Ноц има три направления на феминизма, които оформят развитието на женските движения в Западна Германия през 70-те години – либералния феминизъм, радикалния феминизъм и марксисткия социализъм (Karcher 2017: 1-2).

Либералният феминизъм се характеризира с идеята, че социалната подчиненост на жените може да бъде решена чрез съществуващите политически процеси в демократичната система. Според английската писателка и философ Мери Уолстънкрафт, от съществено значение е достъпът до образование, аргументирайки се, че равният достъп на мъже и жени ще доведе и до равен достъп в обществото (Pilcher, Whelehan 2017: 54). В Западна Германия либералните феминистки настояват да получат същите права като мъжете и да бъдат по-добре интегрирани в икономическия и политически живот.

Радикалният феминизъм разглежда патриархата като форма на потисничество и основният стремеж на радикалните феминистки е премахването му (Karcher 2017: 2). И на последно място – марксисткият социализъм, познат също като марксистки феминизъм или социалистически феминизъм, разглежда капиталистическите и патриархални структури като основни виновници за потисничеството на жените.

Марксисткият феминизъм се заражда през първата половина на XIX в. и е вдъхновен от утопичните представи за свят, в който липсва икономическа конкуренцията и експлоатацията, а жените и мъжете споделят домашните и битовите си задължения, както и грижата за децата (Worell 2001: 473). Течението е силно повлияно от марксистката теория, а сред основните му цели е да проучи как социалната държава помага за поддържане на зависимостта на жените от семейството и от нископлатените работни позиции в и извън дома. Социалистическата феминистка теория разглежда и анализира взаимодействието между капитализма и патриархата през призмата на социалната държава и се фокусира върху джендърните роли, наложени от нея (Naples 2003: 14-15). В известна степен тази критика към капитализма и исканията за радикални промени дават основание да се предполага, че този феминистки подход има обща основа

и с маоистките, и с троцкистките идеи. От една страна, маоизмът включва в себе си марксистки принципи, изразяващи се в критика към капитализма и насърчава идеята за революция и социални промени. Троцкизмът, от друга, също поставя акцент върху критиката на капитализма и насърчаването идеята за революция. В този смисъл, може да се твърди, че общата критика към капиталистическите системи и стремежите за социални промени свързват марксисткия феминизъм с маоизма и троцкизма в идеологически план.

Според социалистическите феминистки държавата има противоречива роля, произхождаща от това, че изразходва ресурси за противодействие на последиците от структурните неравенства в икономиката, без тези неравенства изобщо да бъдат оспорвани. Според феминистките учени социалната държава е изградена като временна подкрепа за бедните – подкрепа, включваща предимно краткосрочни политически решения, които обаче не успяват да се справят с основните проблеми на бедността. Жените, разчитащи на държавната подкрепа и държавното подпомагане на доходите, грижи за децата, жилище и здравеопазване, изпитват противоречията на държавата във всяка една област на живота си. Социалистическите феминистки отбелязват също и противоречието в социалистическата идеология, която насърчава равенството между мъже и жени и навлизането на последните в икономическата сфера, но същевременно се запазва идеята за традиционното семейство с двама родители – мъж и жена, в което мъжът е главният източник на прехрана и доход. Този акцент върху половете и формата на домакинство възпроизвежда разделението на труда между половете както в дома, така и извън него, държи много семейства в бедност, а жените са изправени пред избора дали да се грижат за деца или да подпомагат семейството си. По този начин марксистките феминистки разглеждат социалната държава и патриархалното семейство като основни виновници за джендърното неравенство, твърдейки, че именно социалната държава служи на интересите на патриархата, насърчавайки неплатения труд на жените у дома, което вместо да им осигури икономическа независимост, засилва тяхната роля като резервна работна сила. Това от своя страна, според социалистическите феминистките учени, насърчава подкрепата към традиционните роли на жените и допринася за укрепване на социалните стереотипи (Naples 2003: 14-15).

За западногерманските феминистки марксисткия феминизъм представлява интерес тъй като предоставя рамка за критика към капитализма и свързването му със социалната несправедливост и половите неравенства. Използвайки марксисткия подход, жените анализират връзката между икономическата експлоатация и половата

дискриминация и се борят за промени в икономическите структури, които да доведат равнопоставяне в икономическия сектор. Този подход им позволява да се фокусират върху въпроси като равното заплащане и равен достъп до пазара на труда. За източногерманско феминистко движение може да се говори едва след 80-те години. То също се фокусира върху икономическата експлоатация, половата дискриминация и исканията за равнопоставяне в различни сфери на живота. Така, през 80-те години, в двете Германия марксисткият феминизъм се превръща във важен инструмент за анализа на и борбата срещу икономическите и социални неравенства. В този контекст могат да бъдат посочени три общи направления в борбата на феминистките движения от двете страни на Берлинската стена: на първо място – исканията за икономическа независимост, равен достъп до пазара на труда, равно третиране на работното място и равно заплащане. Това от своя страна дава възможност на жените да бъдат по-самостоятелни и съответно сами да избират своите роли в семейството и обществото. Това е и второто направление в исканията за равенство – промени в традиционните роли на жените като майки, правото им на избор дали изобщо да бъдат такива, както и възможността да изпълняват разнообразни роли в обществото – в професионалната сфера и в семейството. Неизбежно това води до искания за контрол върху репродуктивните права, свободен достъп до контрацепция и аборт, по-голяма осведоменост и разчупване на социалните ограничения и стереотипи.

Вълненията от 1968 г. изиграват ключова роля в преформулирането на обществата и изграждането на нови норми и ценности. Недоволството и несъгласието на младото поколение, желанието им за промяна и по-голяма свобода, служи като основа за формирането на различни нови социални движения. Жените умело се възползват от тези събития и привличат вниманието на обществото към своите искания за промяна. В резултат, през 70-те години във Федерална република Германия се наблюдава значителен напредък в борбите за женско равнопоставяне и промени в традиционните нагласи и стереотипи. В този период е формирано и Новото женско движение, което обединява жените около теми, свързани с репродуктивната политика, свобода на самоопределянето, искания за промени в законодателството, а кампаниите като *Wir haben abgetrieben!* (Направихме аборт!) се превръщат в символ на смелост и солидарност.

В посочения период се появяват и различни феминистки течения – либерален феминизъм, радикален феминизъм и марксистки феминизъм, който изпъква като едно от основните и най-влиятелни течения в рамките на Втората феминистка вълна. Този

феминистки подход отправя критика към капиталистическото общество, патриархалните структури и социалната държава, заклеявайки ги като източници на социалното потисничество на жените. В рамките на източногерманското женско движение също могат да се открият идеите, заложи в марксисткия феминизъм. Въпреки идеологическите и политически различия на двете страни, източногерманските жени споделят някои трудности и ограничения с жените от Федерална република Германия, свързани с ограничителните практики, най-вече в икономическата сфера, пречещи им да разгърнат целия си потенциал и възможност. Така марксисткият феминизъм се превръща в обща черта на феминистките движения в Западна и Източна Германия и играе ключова роля във формирането на феминистките движения в периода между 70-те и 80-те години. Фокусът, поставен от феминистките от двете страни на Берлинската стена, е върху исканията за равноправие в икономическия сектор, равното заплащане и възможности за професионална реализация. Тези искания обединяват феминистките и в стремежите им за промяна в майчинството и традиционно приетите роли на жените, както и желанието за контрол върху репродуктивните им права. Тези идеи допълват исканията на обществото и зародилата се нова младежка култура за разчупване на стереотипите и социална промяна.

Цитирана литература:

Книги и печатни източници:

Даскалова, Красимира. *Женската идентичност на Балканите*. Полис, 2004

Марчева, Илияна. *За опекунското представителство на жените в България 1944-1958 г.* Пол и преход. Център за изследвания и политика за жените. 2011.

Пачаманова, Ина. *Предииният преход. Жената и семейството при социализма (законо, държавна политика и теренно проучване от едно българско село)*. С., Сиела, 2015

Budde, Gunilla-Friederike. *Womens Policies in the GDR in the 1960S/70S: Between State Control and Societal Reaction. State Policy and Gender System in the Two German States and Sweden 1945-1989*. Distribution, Dept. of History, Uppsala universitet. 1999

Buhle, Mary. *Feminism and its Discontents. A Century of Struggle with Psychoanalysis*. England, London. Harvard University Press. 1998 **Brown**, Wendy. *Feminist Theory and the Frankfurt School: Introduction*. Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies, 2006, Vol. 17, №1

Clayman, Rebecca. *German Feminist Movement (1970s to present day)*. St. Lawrence University. 2015

Conze, Werner. *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*. Stuttgart, 1976

Farik, Nora. *1968 revisited 40 years of protest movements*. Heinrich Böll Foundation. Belgium. 2008.

Fink, Carole, **Gassert**, Philipp, **Junker**, Detlef. *1968: The World Transformed*. University of Cambridge. 1998

Fulbrook, Mary. *History of Germany 1918-2000: The Divided Nation*. Blackwell Publishing, 2002 (second edition).

Herminghouse, Patricia. "Legal Equality and Women's Reality in the German Democratic Republic." In *German Feminism: Readings in Politics and Literature*, SUNY Press, 1984

Karcher, Katharina. *Sisters in Arms: Militant Feminisms in the Federal Republic of Germany since 1968*. Berghahn Books. 2017

Klimke, Martin, **Scharloth**, Joachim. *1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956–1977*. Palgrave Macmillan. 2008

Kranz, Susanne. *Women's Role in the German Democratic Republic and the State's Policy Toward Women*. *Journal of International Women's Studies*, 2005, Vol. 7, № 1

Naples, Nancy A. "Feminism and Method: Ethnography, Discourse Analysis, and Activist Research." Routledge, 2003

Pilcher, Jane, **Whelehan**, Imelda. *Key Concepts in Gender Studies*. Sage, 2017

Rigby, Kate, **Hesse-Beinssen**, Silke. *Out of the Shadows: Contemporary German Feminism*. Melbourne University Press, 1996

Roy, Kathryn. "German Unification: A Feminist Moment." History Honors Papers, New London, Connecticut, 2006

Saufley, Liz. *Women's Inequality in the German Democratic Republic: The Discrepancy Between Socialist Rhetoric and Daily Practice*. Student Theses, Papers and Projects. Western Oregon University. 2005.

Treaty of Rome, adopted on March 25, 1957

Turk, Eleanor. *The History of Germany*. Greenwood Press, 1999

Worell, Judith. *Encyclopedia of Women and Gender, Two-Volume Set: Sex Similarities and Differences and the Impact of Society on Gender*. Academic Press, 2001

Интернет источники

Das Bisschen Haushalt... Der Haushaltstag: Einer für alle? 2021.

<https://www.mdr.de/geschichte/ddr/alltag/familie/haushaltstag-hausarbeitstag-waschtag-100.html> (09.02.2024)

"Wir haben abgetrieben!": Als Frauen ihr Schweigen brachen. 2022.
<https://www.ndr.de/geschichte/chronologie/Wir-haben-abgetrieben-Als-Frauen-ihr-Schweigen-brachen,abtreibung154.html> (06.10.2023)

Zweite Welle Feminismus. <https://feminismuss.de/glossar/zweite-welle-feminismus/> (06.10.2023)